

## ЗНИКЛІ СЕЛА НА ТЕРЕНАХ ПОЛІГОНУ «ШИРОКИЙ ЛАН» (кінець XVIII – середина XX ст.)

*Проблема історії зниклих сіл до сьогодні залишається однією з найменш вивчених у краєзнавстві. Це спонукало автора звернутися до історії населених пунктів, що знаходилися на теренах сучасного військового полігону «Широкий лан» (Миколаївська область, Миколаївський район). Розглянуто процес колонізації краю, заснування населених пунктів, основні галузі господарства тощо. Велика увага приділена одному з найбільших сіл – німецькій колонії Зульц.*

*Значні зміни у житті краю відбулися внаслідок зміни влади у 1920 р. Створюються нові центри (Веселий кут, Долманово), де утворюються сільські ради та відкриваються школи, продовжує розвиватися колонія Зульц. На межі 1920-30-х років у селах засновуються колгоспи. Не оминула села і тоталітарна система – репресії, розкуркулення, закриття церков та арешти церковників, голодомор тощо. Величезний удар нанесли події Другої світової війни.*

**Ключові слова:** Миколаївщина, зниклі села, німецька колонізація, полігон «Широкий лан»

Oleksandr Trygub

## Disappeared villages in the territory of the «Wide Lan» polygon (the end of the XVIII<sup>th</sup> – the middle of the XX<sup>th</sup> century)

*The problem of the history of the disappeared villages is still one of the least studied in local history. This prompted the author to turn to the history of settlements that were located on the territory of the modern military polygon «Wide Lan» (Mykolayiv region, Mykolayiv district). The process of colonization of the region, the foundation of settlements, the main branches of the economy and the like are considered. Much attention is paid to one of the largest villages – the German colony of Sulz.*

*Significant changes in the life of the region occurred due to the change of power in 1920. New centres (Veselyi Kut, Dolmanovo), where village councils are formed and schools are being opened, the colony of Sulz continues to develop. At the end of the 1920s and at early of 1930s collective farms were established in the villages. The totalitarian system did not pass over the village either – repression, dekulakization, the close of churches and the arrests of churchmans, the Holodomor etc. A huge blow inflicted the events of World War II.*

**Key words:** Mykolayiv region, disappeared villages, German colonization, polygon «Wide Lan».

Александр Тригуб

## Исчезнувшие села на территории полигона «Широкий лан» (конец XVIII – середина XX в.)

*Проблема истории исчезнувших сел до сих пор остается одной из наименее изученных в краеведении. Это побудило автора обратиться к истории населенных пунктов, находившихся на территории современного военного полигона «Широкий лан» (Николаевская область, Николаевский район). Рассмотрен процесс колонизации края, основание населенных пунктов, основные отрасли хозяйства и тому подобное. Большое внимание уделено одному из крупнейших сел – немецкой колонии Зульц.*

*Значительные изменения в жизни края произошли вследствие смены власти в 1920 г. Создаются новые центры (Веселый кут, Долманово), где образуются сельские советы и открываются школы, продолжает развиваться колония Зульц. На рубеже 1920-30-х годов в селах учреждаются колхозы. Не обошла села и тоталитарная система – репрессии, раскулачивание, закрытие церквей и аресты церковников, голодомор и тому подобное. Огромный удар нанесли события Второй мировой войны.*

**Ключевые слова:** Николаевская область, исчезнувшие деревни, немецкая колонизация, полигон «Широкий лан».

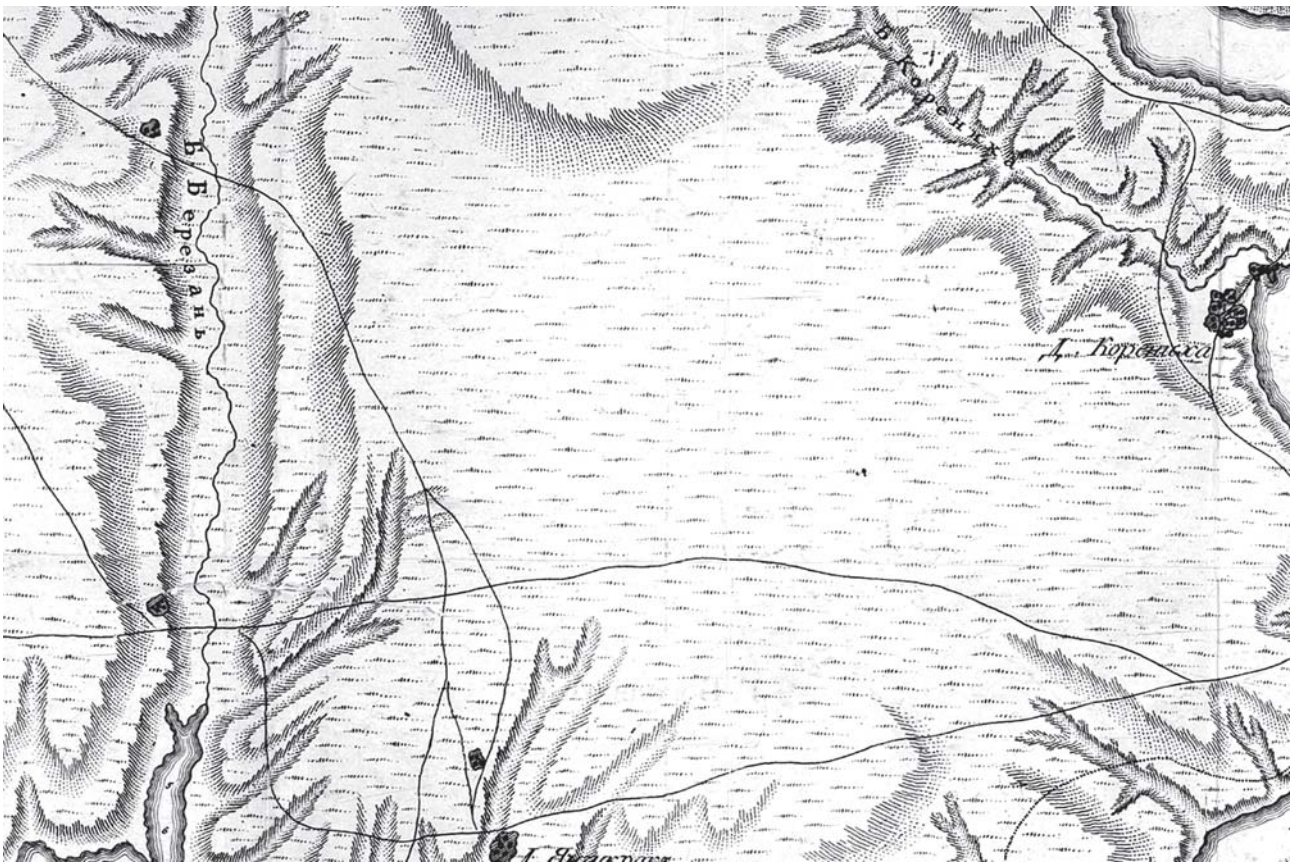


Рисунок 1 – Фрагмент карти Північного Причорномор'я (1793–1796) із зображення сучасної території військового полігону «Широкий лан»

Тривала боротьба Російської імперії за вихід до Чорного моря та бажання російського самодержавства укріпитися у Північному Причорномор'ї завершилися у кінці XVIII ст. черговою російсько-турецькою війною (1787–1791) та підписанням Яського мирного договору (1791). Згідно договору до складу Російської імперії переходили українські землі між річками Південним Бугом і Дністром (так звана Ханська Україна). Яський мирний договір змінював становище Російської імперії на Півдні України та на всьому північному узбережжі Чорного моря, забезпечивши свободу російської морської торгівлі у цьому регіоні та призвівши до остаточного загарбання усіх південно-українських земель російським царизмом.

Для закріплення земель у своїх володіннях російське самодержавство продовжує на правобережжі Південного Бугу колонізаторську політику, яку воно провадило протягом

другої половини XIX ст. Імператриця Катерина II починає щедрю роздачу земель генералам, офіцерам, козацьким старшинам та іншим вельможам, які відзначилися під час військових дій. Також великі землевласники переселяють з Росії, України, Білорусії своїх кріпаків (на кожні 1000 десятин вони зобов'язані були поселити 12 чоловічих душ).

Особливий інтерес незаймані землі викликали у німецьких переселенців, яким російський уряд на початку XIX ст. продовжив пільгові умови поселення й отримання землі.

Протягом першої чверті XIX ст. на землях уздовж річки Березань (рис. 1, 1796 р.), які зараз знаходяться на території «Широкого лану», виникають села: Дорофіївка (Татаровка), Веселий Кут, Берізки (Борисоглібовка) та хутори поміщиків Долманова, Княжевича, Бушнякова й інших. У 1809-1811 рр. засновується німецька колонія Зульц (Sulz)<sup>1</sup> (рис. 2, 1851 р.).

<sup>1</sup> Конрад Келлер вказує дату заснування 1809 р., зазначаючи, що перші поселенці прибули саме у цьому році, але більшість з них померло від поганої води. Див.: Keller K. Die Deutschen Kolonien in Südrussland. II. Band / Konrad Keller. – Odessa, 1914. – S. 167. Енциклопедичний словник з історії німецьких колоній вказує 1811 р. Див.: Зульц (Sulz) // Немцы России: населенные пункты и места поселения: энциклопедический словарь / Сост.: В.Ф. Дизендорф. – М.: «ЭРН», 2006. – 472 с. URL: <http://wolgadeutsche.net/diesendorf/Ortslexikon.php>



Рисунок 2 – Середня течія р. Березань у середині XIX ст.

Основним заняттям населення було землеробство і тваринництво, деякі поміщики висаджували сади та виноградники, створювали паркові зони. В умовах посушливих степів докладалися великі зусилля, що виростити врожаї зернових, серед яких переважала пшениця (більше половини посівних площ виділялося під цю культуру, оскільки вона складала основу експорту господарств), а також жито, ячмінь, овес, просо та кукурудзу. У незначних об'ємах вирощувалися: соняшник, бобові, картопля, баштанні й огородні культури тощо. У колонії Зульц німецьке населення займалося виноробством.



Побут німецького колоніста (виставка у Миколаївському обласному краєзнавчому музеї)



Німецькі колоністи у полі (перша половина XIX ст.)

Поміщики та колоністи активно займалися тваринництвом, чому сприяли соковиті трави долини р. Березань і балок, які примикали до неї. Багато господарів мали великі отари овець, розводили племінних коней і корів.

Розвивалися також різні промисли: борошномельний, салотопний, шкіряний і ремесла: ковальство, столярство, шевство, ткацтво тощо<sup>2</sup>.

Після скасування кріпосного права поміщицькі селяни одержали наділи по 3,5–5 десятин на душу не найкращої землі. Такі мізерні наділи не могли прогодувати селянські сім'ї і, щоб вижити, біднота змушена була продавати за безцінь землю та найматися до своїх колишніх поміщиків, які зберегли за собою найкращі землі, або ж шукати роботи у містах. До того ж не усі селяни мали достатні знання для самостійного обробітку землі, або ж не мали достатньо коштів, щоб успішно вести господарство чи втриматися «на плаву» у неврожайні роки, що було характерним для степового землеробства, яке до сьогодні має назву «зони ризикованого землеробства». У результаті бідне місцеве селянство потрапляло у борги та працювало у великих селянських господарствах-економіях і маєтках поміщиків поряд з наймитами із центральних і північних українських губерній.

У другій половині XIX ст. активно розвиваються капіталістичні відносини, поживляється розвиток промислів, ремесел, з'явля-

<sup>2</sup> Миколаївський район. Сторінки історії. – Миколаїв: Вид-во Ірини Гудим, 2005. – С. 17–18.

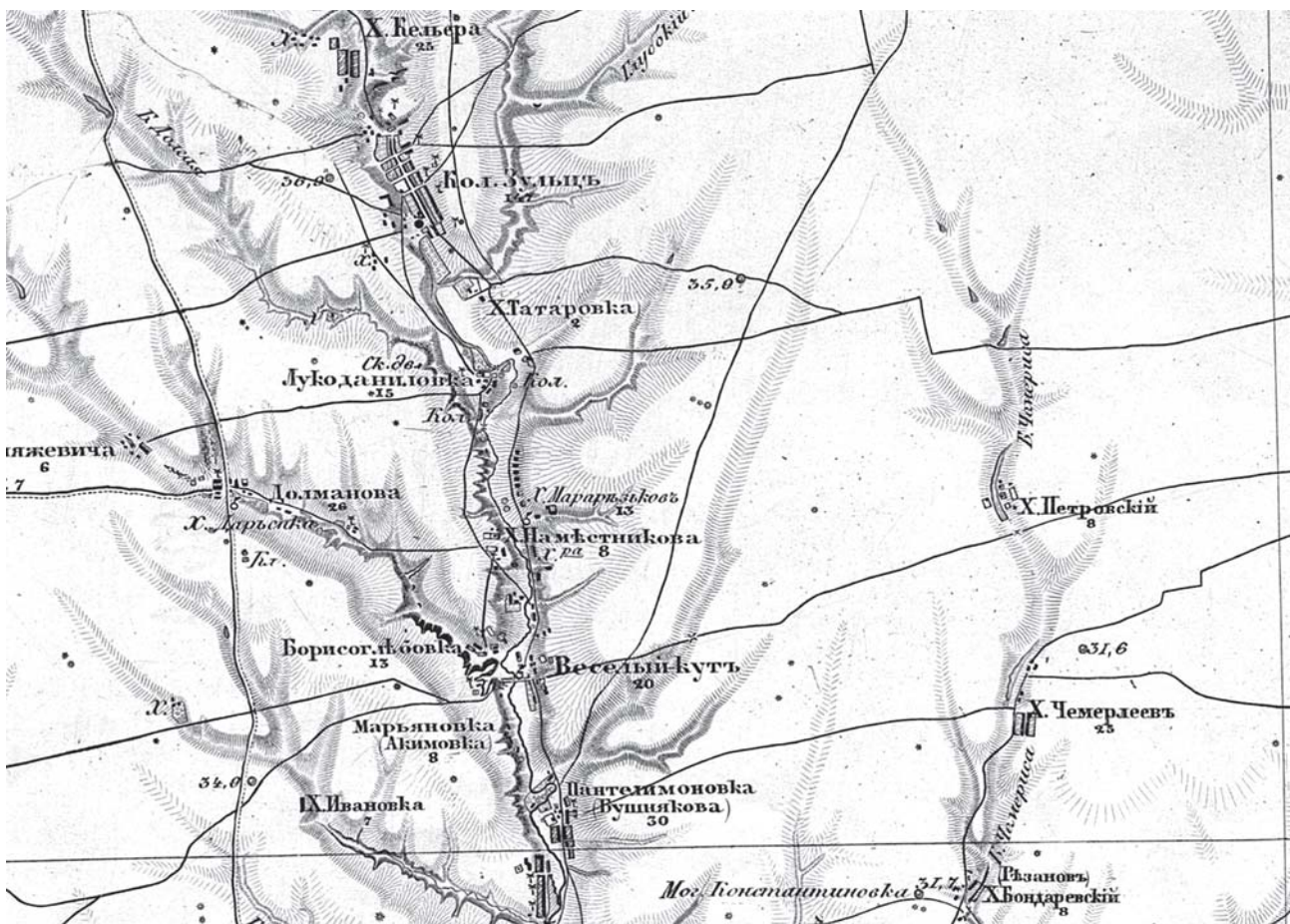


Рисунок 3 – Середня течія р. Березань у кінці XIX ст.

ються промислові підприємства. Промисловий сектор у селах був представлений лише трьома приватними черепично-цегляними заводами, які працювали з другої половини XIX ст. у колонії Зульц.

Протягом другої половини XIX ст. кількість населених пунктів збільшилася, але більш ранні, розростаючись, поступово поглинали невеличкі хутірці, що виникали на їх околицях (рис. 3, 1890-ті рр.).

Згідно перепису населених місць на 1895 р. на цій території знаходилися наступні населені пункти: Зульц, Борисоглібовка, Веселий Кут, Добродушний, Долманова, Дорофіївка, Іванівка I, Лукоданилівка, Лук'янівка, Мар'янівка, Постолаті (Савенков), Слюсаренка, Тарасів і низка безіменних хуторів.

**Зульц / Sulz** (Шульц, Шульцово, Жульц) – найбільший населений пункт із відселених у

1950-ті роки. Німецька колонія, що була утворена у 1809–1811 рр. у межах так званого *Березанського колоністського округу*. Назва колонії походить від назви німецького села Зульц в Ельзасі. Засновниками є 68 католицький сімей із Баварії (5), Рейнпфальця (43) й Ельзасу (20)<sup>3</sup>.

На 1895 р. у колонії було більше 200 дворів і проживало 2179 мешканців (1135 чоловіків і 1044 жінки). Була діюча метеорологічна станція, сирітська допоміжна каса, школа, 7 торгових лавок, корчма, винні погребі, черепично-цегельні заводи тощо<sup>4</sup>.

На початку XX ст. колонія вже мала три черепично-цегляні заводи: М. Штебнера (1887 р.), Е. Треммеля (1890–1896 рр.) і Г. Кьоллера (1907 р.), на яких працювало 45, 40 і 10 робітників відповідно. На заводах Штебнера та Кьоллера були парові двигуни поту-

<sup>3</sup> Зульц (Sulz) // Немцы России: населенные пункты и места поселения: энциклопедический словарь...

<sup>4</sup> Список населенных мест Херсонской губернии. Статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Тип. Губ. правления, 1896. – С. 322; *Заковоротний Д. И.* Немцы-колонисты в Северном Причерноморье (1803–1944 гг.) / Д.И. Заковоротний. – Николаев: Изд-во Ирины Гудым, 2009. – С. 63.



Загальний вигляд колонії Зульц (1909 рік)

жністю 15 і 10 кінських сил. Славу цим заводам принесла глазурована черепиця, глазур якої мала характерний зелений колір<sup>5</sup>.

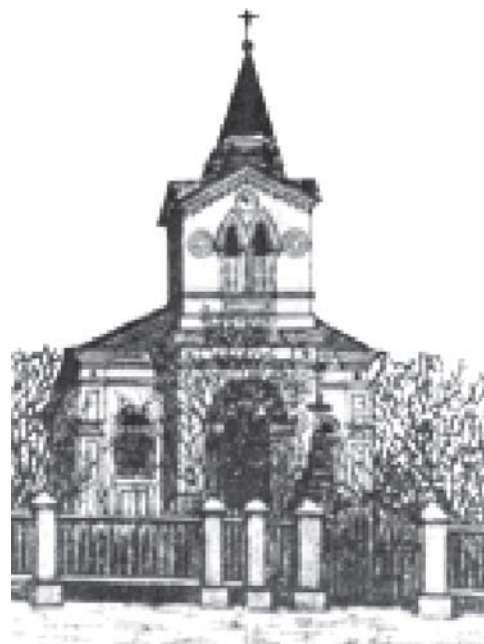
У 1819 р. була побудована перша будівля католицького молитовного будинку пастором Францем Шерером. До 1855 р. церква стала зовсім старою й у 1863 р. громада побудувала на власні кошти нову церкву, яка у 1896 р. була освячена у самостійну парафіяльну церкву єпископом Церром<sup>6</sup>.

У колонії Зульц діяла школа, що була відкрита ще у 1828 р. У 1895 р. у ній навчалося

155 учнів (85 хлопчиків і 70 дівчаток)<sup>7</sup>. Навчання велося німецькою мовою. На відміну від російськомовних шкіл, де навчалися майже одні хлопці, німецькі колоністи завжди ба-



Черепиця із Зульця, що виготовлена на підприємстві Георга Кьоллера (початок XX ст.)



Католицька церква колонії Зульц (початок XX ст.)

<sup>5</sup> Историческая справка о производителях черепицы в Николаевской области [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://alaska.biz.ua/news/url/1>

<sup>6</sup> Заковоротний Д. И. Указ. тр. – С. 49.

<sup>7</sup> Список населенных мест Херсонской губернии. Статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Тип. Губ. правления, 1896. – С. 322; Keller K. Op. cit. – S. 201.



Нова будівля школи у колонії Зульц  
(початок XX ст.)

гато уваги приділяли початковому навчанню дівчат.

У 1920 р. школа була перетворена на трудову школу, де на початку 1923 р. навчалося 112 дітей (48 хлопчиків і 64 дівчинки), а у 1924 р. вже 151 дитина (76 хлопчиків і 75 дівчаток). Працювало у 1926 р. троє педагогів. Мовою викладання у 1920-х роках була переважно німецька, але також викладалися предмети і російською.

За радянських часів у будівлі школи також розташовувалися сільрада і хата-читальня (бібліотека і театр)<sup>8</sup>.

Зберігся опис колонії 1927 року сільсько-го вчителя Германа Бахмана:

*«З найближчого пагорба добре видно все село. Особливо виділяється двоповерхова будівля школи з її блискучим дахом з оцинкованого заліза. В іншому Зульц дуже схожий на інші німецькі колонії: два, іноді три-чотири паралельних ряди будинків. Скрізь поблизу токів жовті та сірі скирти соломи: перші з нової соломи, останні – зі старої. Кам'яна огорожа дворів частково відремонтована та побілена, але дуже часто ще видно сірий камінь, що місцями подекуди відколовся»<sup>9</sup>.*

Серед слов'янських сіл і хуторів, що виникли протягом 19 ст. та які знаходилися уздовж р. Березань на теренах нинішнього полігону «Широкий лан» можна назвати наступні<sup>10</sup>:

- **Безіменний хутір** – 6 дворів, 39 жителів (21 ч., 18 ж.), при с. Веселий Кут.
- **Село Борисо-Глібовка (Качакіна, Берізки)** – 17 дворів, 96 жителів (49 ч., 47 ж.), при с. Веселий Кут.
- **Село Веселий Кут (Полтавка)** – 23 двори, 113 жителів (56 ч., 57 ж.), винні лавки. Землі села були поділені серед декількох поміщиків, які протягом XIX – початку XX ст. змінювали один одного. Серед них можна назвати імена Афанасія



Колонія Зульц у 1940-х роках

<sup>8</sup> Держархів Миколаївської обл., ф. Р-99, оп. 2, спр. 11, арк. 1–26.

<sup>9</sup> Светозарова Н. Д. Герман Бахман и его книга «Поездка в немецкие колонии Березанского района» / Н. Д. Светозарова. – СПб.: Нестор-История, 2015. – С. 72.

<sup>10</sup> Список складено за: Список населенных мест Херсонской губернии. Статистические данные о каждом поселении. – Херсон: Тип. Губ. правления, 1896. – С. 329–331.

- Потапова, Йосипа Імеля, Станіслава Брильця й інших<sup>11</sup>.
- **Хутір Грос Келергоф** – 19 дворів, 93 жителя (58 ч., 35 ж.), винні лавки.
  - **Хутір Добродушний (Наместникова)** – 14 дворів, 75 жителів (40 ч., 35 ж.), при с. Веселий Кут.
  - **Село Долманова (Добра)** – у балці Долманова, 20 дворів, 101 житель (51 ч., 50 ж.)
  - **Село Дорофіївка (Татарівка)** – 11 дворів, 51 житель (31 ч., 20 ж.), при с. Веселий Кут.
  - **Хутір Іванівка I (Скорулянского)** – 6 дворів, 30 жителів (12 ч., 18 ж.), при хуторі діяла корчма, належав колоністу Скоруляньському; при с. Веселий Кут.
  - **Село Луко-Данилівка** – 6 дворів, 39 жителів (19 ч., 20 ж.), при с. Веселий Кут. Належала дворянам Княжевичам і Фотак.
  - **Хутір Лук'янівка** – 4 двори, 30 жителів (13 ч., 17 ж.), при с. Веселий Кут. Належала купцеві Лук'янову.
  - **Село Мар'янівка** – 2 двори, 27 жителів (14 ч., 13 ж.), при с. Веселий Кут. Належало різним поміщикам.
  - **Хутір Ново-Петрівка (Савен-Постолатів, Савенка, Савенков, Варварівський)** – 14 дворів, 73 жителя (38 ч., 35 ж.), при с. Веселий Кут. На початку ХХ ст. належав поміщику Савві Савенкову.
  - **Хутір Слюсаренка** – 8 дворів, 28 жителів (14 чол., 14 жін.), при с. Веселий Кут.
  - **Хутір Тарасів** – 5 дворів, 38 жителів (20 ч., 18 жін.), при с. Долманова.

За винятком колонії Зульц, яка відносилася до Ландауської волості, усі інші населені пункти належали до Нечаянської волості Одеського повіту Херсонської губернії.

\* \* \*

Події буремних років національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. жителі сіл і хуторів уздовж р. Березанка переважно сприймали як час випробувань. Більшість населених пунктів зосереджуються навколо с. Веселий Кут, що перетворюється у 1920 р. на центр сільської ради. На той час це були здебільшого заможні господарства, через що у радянських органів влади того часу періодич-

но виникали конфлікти із селянами (ігнорування наказів, саботаж, відмова у наданні реманенту, коней, підвод і т.д.). Так 18 липня 1920 р. Веселокутський сільвиконком доповідав до Нечаянського волосного виконавчого комітету, що згідно розпорядження щодо поїздки до Одеси з підводами згідно наряду «жителі села Веселий Кут Григорій Григор'єв, Бєлий Денис, Іван Бурлаков, Федір Крилевський, Андрій Ложенко, Афанасій Щирий, Іван Щирий, Яків Нікора і Іван Дубовенко з підводами не з'явилися. Афанасій Щирий і Андрій Крилевський вже вчетверте ухиляються від виконання наряду...»<sup>12</sup>. Отже саботаж радянської влади був характерним явищем для веселокутських селян.

Натомість, згідно повідомлення Веселокутської сільради до Нечаянського волосної влади вже у листопаді 1920 р.: «населення Весело-Кутського району до соціалістичного ладу відноситься цілком співчутливо, бродіння не спостерігається і взагалі контрреволюційних нахилів у населення не помічено»<sup>13</sup>.

На початку 1920-х років відбувається швидкий процес одержавлення земельних ресурсів, їх новий перерозподіл селянству, створення перших сільськогосподарських артілей і союзів найбіднішого селянства (Комітети незаможних селян). Колишні поміщики, згідно розпорядженням радянської влади, залишили свої угіддя у найкоротші терміни.

Однією з перших утворилася сільськогосподарська артіль «Нічний вогник» на землях хутора Сави Савенка. Вона була утворена з переселенців Вітебської губернії (33 сім'ї, 132 особи), які прибули до хутора у травні 1924 р. До артілі також приєднався хутір Постолатія, який складався переважно із заможного селянства і не бажав мати справу із переселенцями-артільниками. У результаті артіль ледве животіла, а «артільники жили впроголодь»<sup>14</sup>.

Більшість населення колонії Зульц і заможних господарств Великокутської та Данилівської сільрад все ж радо зустріли звістку про упровадження Нової економічної політики (НЕПу). Почало з новою силою розвиватися

<sup>11</sup> Держархів Херсонської обл., ф. 14, оп. 1, спр. 1873.

<sup>12</sup> Держархів Миколаївської обл., ф. Р-238, оп. 1, спр. 21, арк. 4.

<sup>13</sup> Держархів Миколаївської обл., ф. Р-238, оп. 1, спр. 21, арк. 305.

<sup>14</sup> Держархів Миколаївської обл., ф. Р-161, оп. 1, спр. 996, арк. 52–57.



Обмолот зерна у колгоспі імені Карла Маркса (колонія Зульц, 1939 рік)

приватне господарювання, відновлюватися господарства після виснажливих війн і соціальних протистоянь, безграмотної продрозкладницької політики більшовиків і голоду 1921–1923 років.

У 1924–1925 рр. у сс. Долманово, Лук'янка і Веселий Кут відкриваються трудові школи, для надання початкової освіти місцевому населенню. Так на 1 січня 1925 р. у Веселокутській трудовій школі працювало 2 особи: 1 педагог і 1 технічний працівник, була одна група, де вчилася 56 дітей (38 хлопчики та 18 дівчат), навчання велося українською мовою. У школі навчалися діти з навколишніх хуторів: Добродушний (12 осіб), Дорофіївка (12), Качакино (6), Рожнатовський (5) у віці від 9 до 15 років. Школу було відкрито 27 грудня 1924 року після семирічної перерви (вперше у с. Веселий Кут школа діяла у 1912–1914 рр.). Школа мала сільськогосподарський виробничий ухил. При школі діяв драматичний гурток, було створено організацію «Юних Ленінців», на базі якої проводилися ігри, екскурсії, театральні вистави<sup>15</sup>.

Важливим завданням тогочасної влади стала ліквідація неписьменності. Якщо у середовищі німецьких колоністів рівень початкової освіти сягав 88% ще у дорадянський час, то у селах і хуторах, які населяли українці, росіяни, білоруси й інші народності, рівень освіти сягав показників менше 64%<sup>16</sup>. Тому при сільських радах були створені лікнепи, де навчали початковим знанням доросле населення та хати-читальні, де була можливість ознайомитися із місцевою та центральною пресою, почитати художню літературу тощо.

У 1920-х роках продовжувався процес освоєння краю, утворювалися нові населені пункти. Так у межах Зульцької сільської ради утворилися нові німецькі хутори-колонії: Грінфельд (Грюнвальд), Комінтерн, Найзульц (Новий Зульц). Розростаються хутори Іванівка, Постолаті, створено хутір Васильки<sup>17</sup>. Отже освоєння земель у басейні р. Березанка продовжувалося у й міжвоєнний час.

У 1929 р., із згортанням політики НЕП, усі населені пункти об'єднуються у колективні господарства. На теренах Зульцівської сільра-

<sup>15</sup> Держархів Миколаївської обл., ф. Р-99, оп. 2, спр. 147, арк. 1–15.

<sup>16</sup> Сидорчук О. Німці Березанщини у Причорноморських степах / О. Сидорчук // Німецькі поселенці в Україні: історія та сьогодення. – Київ; Миколаїв, 2006. – С. 201.

<sup>17</sup> Узагальнено автором на основі картографічного матеріалу 1920–30-х років.



ди Карл-Лібкнехтівського району протягом 1929–1930 рр. було утворено 4 колгоспи: Імені Джутової фабрики (колгосп «Джутова»), імені Клари Цеткін, імені Крупської й імені Карла Маркса; господарства та хутори Веселокутської сільської ради об'єдналися у колгоспи «День урожаю» та «Шлях до соціалізму»; на хуторі Лук'янівка утворено сільськогосподарську артіль «Червоний орач» тощо<sup>18</sup>.

Колгоспи мали різні земельні наділи: від 310 га в артілі «Червоний орач» до 2824 га у колгоспу «Імені Клари Цеткін». Переважно вирощувалася пшениця й інші зернові культури, баштанні й огородні культури, картопля тощо. Тобто спеціалізація сільського господарства, у порівнянні із XIX ст., практично не змінилася.

Не оминула цей край і радянська тоталітарна машина часів культу особи Сталіна. Перші серйозні випробування зазнає селянство, яке «розкуркуюють» і висилають до східних районів СРСР протягом 1929–1931 рр.

У своєму листі від 20 квітня 1931 р. працівниця колгоспу с. Нечаяне Зінаїда Цуканова розповідає про події у с. Іванівка: *«Шура, мама твого листа отримала. Корову у них не взяли, але навколо творяться жахи. Ось у нас на Іванівці у самотнього Миколи одна корова годувала 11 душ, і забрали останню. У Гладких (Омеяна) теж взяли останню. Селяни, не обідаючи, плачуть. Їх лякають, якщо не здадуть, то зараз же опишуть і продадуть вас. Ну що ж, зі сльозами бідні, а ведуть, а діти ззаду кричать, гамір. Адже тепер без корови селянинові залишитися, їсти нічого. Потім Шульга Павло, 5 душ дітей, напівроздягнені, дружина з операції хвора, і він хворий страждає задишкою і працювати не може, а взяли останню корову. Адже ти знаєш, на нашій Іванівці куркулів немає, одні бідняки і тепер взялися і за них...»*<sup>19</sup>.

Під розкуркування попало багато селян Зульцу, Веселого Кута, Долманова, Данилівка, Лук'янівки, Іванівки й інших сіл.

Потерпіло населення і від масових репресій. Цікавим є те, що найбільшого удару від цієї ганебної сторінки радянської історії за-

знали жителі колонії Зульц. Перші репресії розпочалися ще у 1927 р., коли за звинуваченням у контрреволюції був заарештований Адольф Еллі. З 1930 р. починаються майже щорічні арешти жителів колонії: 1930 – Іван Мик. Бендер; 1931 – колгоспниця Ганна Бендер; 1932 – колгоспники Мартин та Яків Фікс; 1933 – колгоспник Мартин Еллі, колгоспник Мартин-Христос Книттель, хлібороб Рафаїл Кунер, колгоспник Рафаїл Куппер, колгоспник Йосип Ребзам; 1935 – пастор с. Зульц Р.М. Лоран, що начебто «пропагував серед віруючих ідеї фашизму, вербував агентуру, вів у селі “найактивнішу фашистську роботу”»; 1937 – бухгалтер колгоспу Никодим Антон, директор Зульцівської школи Іван Томе; 1938 – комірник колгоспу імені Клари Цеткін Валентин Аспілайтер, колгоспник Адольф Бендер, колгоспник Мартин Книттель, колгоспник колгоспу імені Клари Цеткін Данило Розгау, працівник промартілі імені 15-річчя Жовтня Лев Фікс; 1939 – Лінус Міллер; 1941 – Іван Ів. Бендер, Рудольф Ів. Бендер, Рудольф Дейс, Емілія Рейслер, секретар виконкому Зульцівської сільради Іван Томас та інші<sup>20</sup>.

22 червня 1941 р. розпочалася радянсько-німецька війна. 11–12 серпня 1941 р. німецько-румунські війська окупували територію по лінії р. Березанка й вийшли на її лівий берег. Окремі колгоспи (наприклад Веселокутської сільради) встигли частково евакуюватися, але швидке просування противника і загальний хаос не дав їм заглибитись у тил і їх майно було захоплене.

За німецько-румунською угодою територія півдня України від Дністра до Південного Бугу була включена до складу румунського королівства – так звана «Трансністрія» («Задністров'я»). Територія району полігон «Широкий лан» належала до Очаківського повіту (префектури) Трансністрії. Під час румунсько-німецької окупації місцеві німці («фольксдойче») стали господарями у краї, румуни не втручалися в їх справи. З німецьких сіл і хуторів було вигнано українців і росіян, а євреїв фізично знищено.

<sup>18</sup> Держархів Миколаївської обл., ф. Р-1894, оп. 1, спр. 89, арк. 51–159.

<sup>19</sup> Держархів Миколаївської обл., ф. П-6, оп. 1д, спр. 257, арк. 10.

<sup>20</sup> За матеріалами проекту «Реабілітовані історією: Миколаївська область».

Майже все чоловіче населення (за винятком німецьких колоністів) було мобілізоване до лав Червоної армії як до окупації, так і після звільнення території.

Більшість з них загинула<sup>21</sup>:

- село **Веселий Кут** – Троян Володимир Миколайович, Равинський Олександр Васильович, Щирий Володимир Іванович, Щирий Микола Іванович, Роминський Ілля Федорович, Крохмаль Петро Іванович, Каминський Остап Євремівич, Крутогодов Іван Петрович, Ревута Миколай Іванович, Крилевський Григорій Петрович, Крилевський Григорій Олексійович, Нагорний Миколай Павлович, Семенюк Дмитро Миколайович, Семенюк Дмитро Євдокимович, Дмуховський Йосиф Дмитрович, Прокопенко Федір, Залевський Тимофій Федорович, Грицієнко Василь Миколайович, Тригубенко Євгеній Федотович, Тодоров Василь Григорович, Бурлака Митрофан, Соппа Олексій Іванович, Павловський Микола Андрійович.
- хутір **Васильки** – Волошин Григорій Антонович, Волошин Мефодій Антонович, Волошин Миколай Антонович, Волошин Костянтин Антонович, Парашук Микола Васильович, Довгань Єфим Андрійович, Музика Єгор Арсентійович, Музика Федір Арсентійович, Михайлюк Іван Григорович, Чечуп Гаврило Вікторович, Головка Олександр Іванович.
- село **Постолаті** – Шалапуха Костянтин Іванович, Лукьянчиков Іван Миронович, Белоград Володимир Федорович, Прокопенко Володимир Іванович, Крохмаль Микола Іванович.
- село **Долманова** – Торопенко Костянтин Федорович, Слюсаренко Олександр Костянтинович.

- село **Борисоглібовка** – Тараненко Василь Семенович.
- колонія **Зульц** – Мужичук Петро Йосифович, Вебер Христянов Іванович, Лень Дмитро Ісайович, Озерний Іван Софронівич.

І це лише частина тих, хто відстоював кордони своєї держави.

Протягом 29 березня – 1 квітня 1944 р. територія Миколаївського та Березанського районів була майже звільнена. У звільненні цих районів брали участь 295-та Херсонська та 416-та Таганрозька стрілецькі дивізії, 416-та Азербайджанська, 86-та і 108-ма гвардійські Миколаївські та 109-та гвардійська стрілецька дивізії й інші з'єднання.

Звільнення територій принесло не лише свободу від окупантів, а й етнічні чистки. Хоча значна частина тутешніх німців покинула наш край, відступивши з німцями-окупантами до Німеччини, але більшість у другій половині 1944 – 1945 рр. було депортовано до Казахстану, Середньої Азії та Сибіру на підставі директиви НКВС СРСР від 11.10.1945 р. У спорожнілі села прибули українці із сусідніх сіл і хуторів та переселенці із Західної України та Польщі.

У 1945 р. було перейменовано села, що мали німецьку назву: Зульц – на Веселе, Грінвальд – на Зелений Гай, Найзульц увійшов до складу Веселого.

Німецько-румунська окупація завдала величезних збитків господарству району. Зруйновані та пограбовані колгоспи і радгоспи, МТС, промислові підприємства, неоцінені людські втрати. У надзвичайно важких умовах селяни, у порівняно короткий термін, відродили колгоспне господарство, роботу освітніх, культурних і медичних закладів.

Старший сержант Волошин в боях с немецкими захватчиками за г. Будапешт проявил мужество и отвагу. В бою 11 января 1945 года в районе юго-восточной окраины г. Будапешт он под сильным пулеметным огнем противника выхватил свое оружие на открытую огневую позицию и огнем прямой наводки уничтожил пулемета и до 20 солдат и офицеров противника, мешавших продвижению нашей пехоте. Своим отважным поступком он помог стрелковому подразделению очистить от противника укрепленный квартал. Будучи в этом бою смертельно ранен, старший сержант Волошин продолжал вести огонь по врагу, до тех пор, пока не потерял сознание. 12 января 45 г он умер, после тяжелого ранения.

Частина Нагородного листа з описом подвигу жителя х. Васильки Волошина А. Г. про нагородження його Орденом Вітчизняної війни II ст. (посмертно)

<sup>21</sup> За матеріалами проекту «Книга пам'яті: Миколаївська область» та Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації (проект «Пам'ять народу». – Режим доступу: <https://pamyat-naroda.ru/>).



Німці залишають Південну Україну (1944 рік)

У кінці 1940-х років колгосп імені Карла Маркса (с. Веселе) стає другим колгоспом-мільонером у Широколанівському районі. Особливий прибуток стало приносити вирощування цінної технічної культури – бавовни, яку називали «біле золото». У 1951 р. колгосп отримав більше мільйона карбованців прибу-

тку, з яких більше половини, від продажу бавовни. Інші колгоспи також почали нарощувати своє виробництво. Натомість рішення про створення Широколанівського військового полігону Одеського військового округу відкрило нову сторінку земель середньої течії річки Березань.

### References

1. *Istoricheskaya spravka o proizvoditelyakh cherepitsy v Nikolayevskoy oblasti*. Retrived from <http://alaska.biz.ua/news/url/1> [in Russian]
2. Keller, K. (1914). *Die Deutschen Kolonien in Südrussland. II. Band*. Odessa.
3. *Mykolayivskiy raion. Storinky istorii*. (2005). Mykolayiv: Vyd-vo Iryny Hudym. [in Ukrainian]
4. *Spisok naseleennykh mest Khersonskoy gubernii. Statisticheskiye dannyye o kazhdom poselenii*. (1896). Kherson: Tip. Gub. pravleniya.
5. Svetozarova, N.D. (2015). *German Bakhman i ego kniga «Poyezdka v nemetskiye kolonii Berezhanskogo rayona»*. SPb.: Nestor-Istoriya. [in Russian]
6. Sydorчук, O. (2006). *Nimtsi Berezhanshyny u Prychornomorskikh stepakh*. In *Nimetski poselentsi v Ukrayini: istoriia ta sohodennia* (pp. 197–204). Kyiv-Mykolaiv. [in Ukrainian]
7. Zakovorotniy, D.I. (2009). *Nemtsy-kolonisty v Severnom Prichernomor'ye (1803–1944 gg.)*. Nikolayev: Izd-vo Iryny Gudym. [in Russian]
8. Dizendorf, V.F. (Comps.) (2006). *Zul'ts (Sulz)*. In *Nemtsy Rossii: naseleennyye punkty i mesta poseleniya: entsiklopedicheskiy slovar'*. Moskva, «ERN». [in Russian]. Retrived from <http://wolgadeutsche.net/diesendorf/Ortslexikon.php>